

Editorial Nordidactica 2017:2

Maria Olson

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2017:2

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2017:2

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Editorial Nordidactica 2017:2

Det oväntade i so-ämnenas undervisning – bjudningar till annat kunskapande och tillblivande

Gästredaktör: Maria Olson

Maria Olson är professor i pedagogiskt arbete vid Högskolan Dalarna, och forskningsgruppsledare för den so-ämnesdidaktiska forskningsmiljön under uppbyggnad där. Hon är även docent i ämnesdidaktik vid Stockholms universitet, och biträdande professor i pedagogik, Högskolan i Skövde. E-postadress: maol@du.se

Introduktion

Improvisation involves reworking pre-composed material and designs in relation to unanticipated ideas conceived, shaped and transformed under the special conditions of performance, thereby adding unique features to every creation (Berliner 1994, s 241)

I detta temanummer riktar vi intresse mot So-ämnenas undervisning i skolan. Vi tar vår utgångspunkt i vad de flesta lärare vet, men kanske inte alltid finner tid, utrymme eller någon lämplig plattform att uttrycka. Nämligen att all undervisning, och i förlängningen all utbildning – av nödvändighet – är omhuldad av risk (Biesta 2013), av det som är oväntat. Vår ambition är inte i första hand att lyfta fram detta oväntade som en omständighet eller nödvändighet i allmän mening i utbildningssammanhang. Ambitionen är snarare att utifrån denna nödvändighet resa frågor till den dagliga undervisningen i de samhällsorienterade ämnena religionskunskap, samhällskunskap och historia, alternativt i so-undervisning generellt. Utifrån skilda empiriska, i högre eller lägre grad teoretiskt färgade ansatser, prövar vi att resa frågor som på olika sätt knyter an till vårt överordnade syfte i temanumret, vilket är att undersöka *om*, och i så fall *vilka* särskilda villkor eller bevekelsegrunder som kan tänkas präglade just de samhällsorienterade ämnenas undervisning, sett i ljuset av det oväntade som en potential, som *möjlighet*.

Om vad handlar då det oväntade i undervisningen i denna undervisning? Vår ingång står i intim relation till latinets ord för utbildning, *educatio*, vilket anger att utbildning har som överordnat syfte att se till människors uppfostran och formering, deras resning, upprättstående eller tillblivelse i världen. Utifrån latinets verb *educio* innefattar detta att utbildning handlar om att ”bring out or develop something latent or potential” (Alterhaug 2016, s 34). Detta kan beskrivas i termer av en process där individer tillåts att träda fram i och genom sina kunskaper, subjektiviteter och kapaciteter, vilka framträder i relation till den sociala kontext som dessa är del av (ibid).

I ljuset av denna ingång i utbildning vill vi börja med att säga något om vad det oväntade inte är. Det oväntade handlar inte om att elever (eller studenter, insatt i ett

Maria Olson

lärarutbildningssammanhang) inte visar sig vara tillräckligt motiverade för undervisnings- eller lärandemålen, eller att de riskerar att misslyckas i sina studier på grund av undermålig och okvalificerad undervisning. Det oväntade i undervisningen, dess ständigt närvarande risk, handlar heller inte uteslutande om att den inte skulle vara tillräckligt förankrad i vetenskaplighet, eller att dess (skol)ämnesinnehåll – vare sig detta är en fråga om stoff eller om en viss uppsättning förmågor eller färdigheter - inte skulle vara ”översatt” på ett adekvat sätt av läraren i relation till det aktuella so-ämnets disciplinära hemvist(er) (se t.ex. Young & Müller 2016). Inte heller handlar det oväntade *per se* om i vilken utsträckning som läraren i sin undervisning, i god intention, avviker från vad hon eller han själv anser vara ’säker (ämnes)kunskap’. I analogi med detta kan sägas att det oväntade i undervisningen inte heller i förstone svarar an emot den nog så centrala frågan om i vilken grad som den förmår leverera ett visst normativt utfall med resonans i utbildningspolitiska och samhällliga behov och förväntningar på undervisningen.

So-undervisningens ”oväntadhet” finns där, menar författarna i detta temanummer, av det skälet att undervisning inte handlar om att fylla på eller fylla upp någonting i någon annan människa, utan om att tända en eld. Med ett tidstypiskt tanke- och förnuftscentrerat citat som tillskrivs greken Plutarkos (1992, s 50) kan vi säga att

the correct analogy for the mind is not a vessel that needs filling, but wood that needs igniting — no more — and then it motivates one towards originality and instills the desire for truth. Suppose someone were to go and ask his neighbors for fire and finds a substantial blaze there, and just stay there continually warming himself: that is no different from someone who goes to someone else to get some of his rationality, and fails to realize that he ought to ignite his innate flame, his own intellect

Oväntadheten finns där som en oväntad betingelse för att so-ämnesundervisning handlar om människor, ärenden och ämnesburna ärenden och innehåll som möts, snarare än om element som avger stimulated recalls på väntade och förväntade erfarenhets- och ämnesburna didaktiska ansatser. Öväntadheten finns – och behöver finnas där – för att skapa en undervisningssituation i vilken det ges utrymme för lärare, elever och ämnesinnehåll att bli till i mötet med varandra på sätt som inte enkom positionerar dem som objekt som ska knådas och formeras utifrån substantiellt givna slutdestinationer vad gäller olika typer av lärande- och kunskapsmål. Sådana relationella och tillblivelseorienterade undervisningsutrymmen, menar vi, gör det möjligt för såväl so-lärare, elever som för so-ämnets kunskapsinnehåll att träda fram som handlande och an-svarande ’subjekt’. Dessa undervisningssituationer präglas inte sällan, om än långt ifrån uteslutande, av öväntadhet och av improvisation.

Utgångspunkten för vårt intresse i detta temanummer är so-(ämnes) undervisning, sedd i ljuset av frågor om vilka undervisningsinnehåll och syften som kan främjas och bli till i en osäkrad, snarare än i en säkrad undervisningssituation (Lortie 1975/2002). Ambitionen är, mera precist, att söka kvalificera en osäkrad ämnesundervisning, teoretiskt och didaktiskt, utifrån mer eller mindre teoretiskt-metodologiskt explicitgjorda resonemang och empiriska exempel i artiklarna. I en tid i vilken den så kallade mätbarhetskulturen är framträdande såväl internationellt som nationellt (se t.ex.

Apple 2004, Hopmann 2008, Pettersson 2008, Taubman 2009, Biesta 2010, Olson 2012) i läroplaner och i undervisningspraktik kan denna fråga uppfattas som snudd kontroversiell. Det är här viktigt att klargöra att vi inte reser denna fråga för att vi menar att so-ämnesundervisningen i skolan, eller på lärarutbildningen, inte kan eller ska uppnå förhandsbestämda resultat, eller att elever och blivande lärarstuderande inte behöver lära sig förväntade eller planerade kunskaper, färdigheter och förmågor. Dessa är oerhört betydelsefulla att erbjuda barn, unga och vuxna studerande som del av deras so-relaterade kvalificerande processer, genom vilka de erövrar vad de behöver för att kunna leva och verka i världen, livet och samhället (jfr Nordgren 2017).

Vad vi menar är att didaktiska undervisningsstrategier aldrig kan eller bör vara så 'genomplanerade' att de utestänger möjligheten för det oväntade, det på förhand okända eller ovetbara, i skolan såväl som i lärarutbildningen att bryta in i innehållslig, generisk eller existentiell mening inom ramen för so-ämnenas undervisningspraktik (se t.ex. Olson 2013). Det är med andra ord inte möjligt, men heller inte eftersträvansvärt, att skapa en 'perfekt' undervisningssituation eller -upplägg som utlovar en fulländad, idealisk överensstämmelse mellan förväntat utfall eller didaktisk investering. Att det förhåller sig på detta viset är inte i sig varken kontroversiellt, okänt eller intressant. Men det behöver, menar vi, diskuteras på ett kvalificerat sätt i relation till so-ämnena och deras undervisningspraktik utifrån elevers och lärarstuderandes kunskaps- och tillblivelseprocesser i skolan och i lärarutbildningen.

Med spjärn i det oväntade som en potential för dessa kunskaps- och tillblivelseprocesser vill vi i detta temanummer således pröva vad detta kan tänkas betyda i relation till just so-(ämnenas) undervisning. Att pröva detta blir betydelsefullt mot bakgrund av att det kan tänkas ha ett pris att inte lämna rum för det oväntade. Flera av artiklarna belyser och argumenterar för att en ämnesundervisning som tar (alltför) skarp ansats i det väntade, kända och på förhand vetbara när det gäller dess samlade kunskaps- och lärandebidrag, kan bära med sig icke önskvärda konsekvenser. Den samlade poängen här är att detta på olika sätt kringskar och inskränker vad som är möjligt att erövra och erfara när det gäller stoff-, värdemässiga och generiska kunskaper, men också när det gäller meningserbjudanden och existentiella jämte subjektsskapande positioner och processer för elever, lärare och ämnesgestaltningar (jfr Lather 1998). Sett i detta ljus blir frågan kanske snarare vilket pris so-(ämnes)undervisningen betalar för en sådan undlåtenhet. Och omvänt, huruvida det finns – och i så fall vilka - möjliga utrymmen för Annat kunskapande och tillblivande som går att urskilja i so-ämnenas konkreta undervisningspraktiker, i själva "ämnesundervisnings-görat". Med inspiration från Meyer och Lands (2005) resonemang om "tröskelbegrepp" kan frågan ställas vilka särskilda disciplinärt och epistemologiskt stabiliserade tröskelprocesser och -villkor som är involverade i just so-ämnenas kunskaps- och tillblivelseprocesser?

SO-ämnenas undervisning och tillblivelse

I ljuset av det oväntades potentiella löfte om andra kunskapande- och tillblivelseprocesser närmar vi oss so-ämnenas undervisning som ett didaktiskt

genomlyst rum är dessa skolämnens utskilda kunskapsinnehåll och principer för vad som 'räknas' där som rimliga och riktiga ämneskunskaper, -färdigheter och -förmågor levandegörs. Med Törnegren (2013) vill vi rikta uppmärksamhet mot de särskilda sätt som elever och lärarstuderande, men också undervisande lärare och ämnesinnehåll, bjuds in till livs- och samhällstolkande berättelser och uttryck i so-(ämnes)undervisningen. De olika artikelbidragen utgör 'utfallsfönster' genom vilka den ständigt närvarande, spänningsfyllda relationen mellan det oväntade och det förväntade i och genom so-(ämnenas) undervisning infångas från olika håll.

Med numrets uttalat normativa ambition är vår samlade förhoppning att kunna visa på betydelsen av att so-ämnenas undervisningspraktik är öppen för processer, händelser och kommunikation som öppnar upp för ett möjligt överskridande av det kändas och (ditintills) vetbaras gräns och förändringsförlopp. En undervisning som svarar an emot något som kanske inte kan (be)gripas i ögonblicket som varandes del av en riktig eller rätt ämnesundervisning. En undervisning som förmår att härbärgera kunskaps- och tillblivelseprocesser som är "still-to-come" (Peters & Biesta 2009), som ännu inte-är, men som har potential att bli (till). Temanumrets samlade bidrag är att ett sådan möjliggörande knappast kan ske utanför eller bortom en meningsfull och levandegörande ämnesundervisning. När så sker kringkärs den potential som det oväntade rymmer i denna undervisning.

I relation till vår samtid, som inte sällan ses vara präglad av ett stegrad intresse för 'säkra', förväntade och mätbara 'learning outcomes', är vår gemensamma ambition att belysa so-didaktiska frågor utifrån det nödvändiga i att lyfta fram betydelsen av 'osäkrande' inslag i so-(ämnes)undervisningen. Utifrån de klassiska didaktiska frågorna hur?, varför?, vad? och vem? Framstår därmed hur?-frågan som central. Det är i 'undervisningsgörat' som detta nödvändiga osäkrande kan bli till och på samma gång både ge och ges mening. Det är i detta gestalta(n)de möte mellan elever, lärare och so-ämnets/ämnesområdets innehåll som det oväntades potential skymtar. En potential som i detta temanummer formuleras i termer av möjliggörande erbjudanden till elever, (blivande) lärare och till so-ämnenas innehåll, inom ramen för dessas specifika kapacitet att öppna upp för ett annat kunskapande och tillblivande, i såväl lägre åldrar som på gymnasiet.

Presentation av bidragen

I det första artikelbidraget visar *Göran Morén*, utifrån en genomförd empirisk studie, hur samhällsfrågor utgör ett nödvändigt, och på samma gång oförutsägbart undervisningsinnehåll i samhällskunskapsämnet på gymnasiet. Analysen fokuserar samhällskunskapslärares didaktiska reflektioner kring olika ämneskonceptioner. Reflektionerna tar spjärn emot i det 'faktum' att samhällskunskapsundervisningen, enligt ämnesplanen, ska ske "med utgångspunkt i samhällsfrågor". Och lärarna reflekterar över detta utifrån sin egen undervisningspraktik. Moréns konklusion är, utifrån de ämneskonceptioner som framträder i lärarnas beskrivningar, att denna utgångspunkt på olika sätt både vittnar om, och samtidigt bidrar till att öppna upp,

samhällskunskapsämnet kunskapsinnehåll för det oväntade, vilket kan ses som en nödvändig omständighet i ämnesundervisningen.

I den andra artikeln argumenterar *Sören Högberg*, också här inom ramen för samhällskunskapsämnet, för betydelsen av att lyfta fram ämnets potential när det gäller elevers möjligheter att utveckla dispositioner för en aktiv och ansvarstagande roll i samhället. Denna ämnesknutna potential är, enligt Högberg, intimt kopplad till själva interaktionen mellan ämnet, läraren och eleverna i undervisningen. I denna interaktion finns återkommande och ständigt närvarande potentiella, komplexa utrymmen att göra det möjligt för ämnesinnehållet att träda fram genom de kommunikativa processer som denna undervisning rymmer. Utifrån en teoretiskt informerad argumentation menar författaren att frågan om hur den konkreta undervisningssituationen tar gestalt är kopplad till lärarens möjlighet att skapa en meningsfull pedagogisk situation. Här spelar det oväntade in som en önskvärd omständighet, i det ämnesrelaterade syftet att skapa engagemang hos eleverna i och genom samhällsfrågor. Risk och oförväntadhet är här diskuterat utifrån frågan om ämnets innehåll, vilket öppnar upp för en moralisk dimension av lärarens arbete.

Det tredje bidraget i detta temanummer riktar uppmärksamhet på religionskunskapsämnet inom ramen för framför allt högstadiet och gymnasiet. *Björn Falkevall* företar här en kritisk tolkning av olika perspektiv på lärarens professionella ämneskunnande, så som detta kunnande indirekt framträder i två vanligt förekommande sätt att förankra professionskunskap inom utbildningsvetenskaplig forskning och i aktuell utbildningspolitik; evidensbaserade studier och studier som faller inom ramen för så kallade learning studies. Dessa två perspektiv kan även ses som framträdande i dagens (ämnes)lärarutbildning. Genom en teoretiskt inspirerad genomlysning av dessa två perspektiv urskiljs styrkor och tillkortakommanden i dem i relation till oväntade händelser i undervisningssituationen. Därutöver presenteras ett tredje perspektiv på lärarens professionella kunnande i religionskunskapsämnet som ett alternativ till de två föregående genom en belysning av detta perspektiv utifrån konkreta undervisningsexempel. Här tar läraren gestalt som improvisatör, som jazzmusiker, betonas betydelsen av en re-aktiv dimension i ämnesundervisningen. Syftet är att på detta sätt argumentera för att improvisatören som lärargestalt i ämnet religionskunskap möjliggör livskraftigt innehåll och meningsskapande i ämnet som tenderar att gå förlorat i de två andra perspektiven på professionellt kunnande.

Anders Persson och *Robert Thorp* riktar i det fjärde bidraget uppmärksamhet mot högstadiets undervisning i ämnet historia. Ambitionen är att genom en analys av en genomförd empirisk studie visa hur historieundervisning kan förstås som en praktik orienterad mot elevers existentialisation, deras möjlighet att träda fram i tid och rum, i relation till ämnesinnehållet och till relationella aspekter i den konkreta undervisningssituationen. Mot bakgrund av klassrumsobservation, intervjuer med historielärare och fokusgrupper med studenter i årskurs nio på högstadiet framträder en komplex undervisningspraktik där historielärare har att bemöta och hantera flera betydelsefulla processer inom ramen för historieämnet. Bland dessa berörs lärarens ansvar för att, tillsammans med eleverna, konstruera en meningsfull berättelse av det

förflutna, att skapa utrymme och möjlighet för eleverna att inta en kritisk hållning gentemot dessa berättelser, samt att skapa en medvetenhet hos eleverna om tillvarons historicitet och dess konsekvenser för hur vi närmar oss och förstår det förflutna. Dessa kunskapsprocesser som historieundervisning erbjuder diskuteras utifrån den för artikeln centrala frågan om hur de kan verka för elevernas existentialisation – deras tillfälle att träda fram i tid och rum, i och genom ämnet – och vilka utmaningar och möjligheter detta kan tänkas rymma för historielärare.

Det sista artikelbidraget i detta nummer riktar intresse mot so-lärare i mellanstadiet. Frågan i fokus är hur dessa lärare relaterar till, och talar om, skolans grundläggande demokratiska värden som centrala delar av deras läraruppdrag. Mot bakgrund av en empirisk studie bestående av intervjuer med so-lärare visar *Anna Henriksson Persson* och *Sara Irisdotter Aldenmyr* hur dessa lärare positionerar och konstituerar sig själva som so-lärare, och hur dessa processer är intimt kopplade till deras didaktiska praktik. Utifrån den omständighet att so som kunskapsområde och -innehåll delvis förefaller att stärka möjligheterna att uppfylla syftet med lärarnas demokratiska uppdrag, argumenterar författarna för betydelsen av fortsatt forskning kring relationen mellan demokratiuppdraget och undervisning i särskilda skolämnen.

Temanumret är del i pågående uppbyggnad av en so-ämnesdidaktisk forskningsmiljö vid Högskolan Dalarna. Samtliga artikelförfattare ingår i denna forskningsmiljö, vilken är del av forskningsprofilen Utbildning & Lärande, Akademin Utbildning, Hälsa och samhälle.

Referenser

- Alterhaug, Björn (2016). Jazz, Improvisation and Education, in (Eds) Marina Santi & Eleonora Zorzi, *Education as Jazz. Interdisciplinary sketches on a New Metaphor*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 29-48.
- Apple, Michael (2004). *Ideology and Curriculum*. London: RoutledgeFalmer.
- Aspelin, Jonas (2015). The elementary forms of educational life: understanding the meaning of education from the concept of “social responsivity”. *Social Psychology of Education* 18(3), 487–501.
- Berliner, Paul F. (1994). *Thinking in Jazz: the infinite art of improvisation*. Chicago: Chicago University Press.
- Biesta, Gert J.J. (2010). Good Education in an Age of Measurement: ethics, politics, democracy. Boulder: Paradigm Publishers.
- Biesta, Gert J.J. (2013). *The Beautiful risk of Education*. New York: Taylor & Francis.
- Hopmann, Stefan T (2008). No child, no school, no state left behind: schooling in age of accountability. *Journal of Curriculum Studies* 40(4), 417– 456.
- Lather, Patti (1998). Critical Pedagogy and Its Complicities: A Praxis of Stuck Places. *Educational Theory* 48(4), 487-498.

Lortie, Dan C. (1975/2002). *Schoolteacher*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Meyer Jan H.F. & Land, Ray (2005). Threshold concepts and troublesome knowledge (2): Epistemological considerations and a conceptual framework for teaching and learning. *Higher Education* 49: 373-388.

Nordgren, Kenneth (2017). Powerful knowledge, intercultural learning and history education. *Journal of Curriculum Studies*. DOI: 10.1080/00220272.2017.1320430

Olson, Maria (2012). What Counts as Young People's Civic Engagement in Times of Accountability? On the Importance of Maintaining Openness about Young People's Civic Engagement in Education. I M. Olson (gästred.): Citizenship education under liberal democracy: To be or not to be a (properly educated) citizen – comments on the ICCS 2009 study. *Utbildning & Demokrati* 21(1), 29-55.

Olson, Maria (2013). Att 'bilda sig' eller att 'bildas'? Om religionslärares frirum som medborgarbildare i det nya gymnasiet. I G. Skeie & M. Olson (Red.) Spänningsfyllda erfarenheter – ämnesdidaktik i skilda kontexter. *CeHum skriftserie nr 1*, 51-70, Stockholms universitets förlag AB.

Peters, Michael A. & Biesta, Gert J.J. (2009). *Derrida, construction and the Politics of Pedagogy*. New York: Peter Lang Publishing.

Pettersson, Daniel (2008). *Internationell kunskapsbedömning som inslag i nationell styrning av skolan*. Dr. avh. Uppsala: Uppsala universitet.

Plutarkos (1992). *Essays by Plutarch*. Translation by Robin Waterfield, On Listening. London and New York: Penguin Classics. (Google Books Preview).

Taubman, Peter M. (2009). *Teaching by Numbers: Deconstructing the Discourse of standards and Accountability in education*. New York: Routledge.

Törnegren, Gull (2013). *Utmaningen från andra berättelser. En studie om moraliskt omdöme, utvidgat tänkande och kritiskt reflekterande berättelser i dialogbaserad feministisk etik*. Dr avh. Uppsala: Uppsala universitet.

Young, Michael & Müller, Johan (2016). *Curriculum and the specialization of knowledge: Studies in the sociology of education*. New York: Routledge.